

Ишни Судга Қадар Юритишда Гумон Қилинувчи Ва Айбланувчининг Процессуал Мақомини Шаклланиши Ва Ривожланиш Босқичи

Муродов Бахтиёржон Баходирович

ИИВ Академияси Тергов фаолияти кафедраси бошлиғи, юридик фанлар доктори профессор

Аманов Азамат Акмал ўғли

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академияси мустақил изланувчиси

Аннотация: Мақолада Ўзбекистон Республикаси жиноят-процессуал қонунчилиги биноан ишни судга қадар юритишда гумон қилинувчи ва айбланувчининг процессуал мақомининг шаклланиши ҳамда ривожланиш босқичлари таҳлил қилинган. Шу билан бирга, бир қатор миллий ва хорижий мамлакатлар мутахассисларининг бу борадаги фикрлари ўрганилган. Мустақиллик йилларидан кейин ишни судга қадар юритишда гумон қилинувчи ва айбланувчининг процессуал мақомини шаклланиши ва ривожланишини шартли равишда тўрт босқичга бўлиб тадқиқ этилган. Шунингдек ишни судга қадар юритишда гумон қилинувчи ва айбланувчининг процессуал мақомини аниқлаштириш ҳамда мустаҳкамлаш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, ушлаш, ушлаб туриш, ҳимоячи, суриштирувчи, терговчи, прокурор.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда изчиллик билан олиб борилаётган кенг қамровли ислохотлар бизга олдимизда ҳал этилиши лозим бўлган кўплаб масалалар қаторида қонун устуворлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасини ҳам тубдан ислох этиш лозимлигини кўрсатиб қўйди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ 60-сонли “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармонида¹ энг муҳим йўналишлардан бири сифатида мамлакатимизда адолат ва қонун устуворлиги тамойилларини тараққиётнинг энг асосий ва зарур шартига айлантириш эканлиги кўрсатиб ўтилгани ҳам бизни юқоридаги фикримизни тасдиқлаб турибди.

Олиб борилаётган ислохотлардан кўзланган мақсад “Инсон қадрини учун” тамойили асосида мамлакатимизда истиқомат қилаётган ҳар бир фуқарони ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, инсон қадрини юксалтирилган эркин ф уқаролик жамиятини яратишдан иборат. Бунда, энг муҳим масала фуқароларимизни турли жиноий тажовузулардан ҳимоя қилишдан иборат бўлиб қолаверади. Чунки, ҳар қайси даврларда ва жамиятда шахснинг эркин ва фаровон ҳаётига, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига жиноятчилик ва бошқа тажовузулар натижасида путур етказилган. Шунинг учун энг аввало, қонун устуворлигини ва қонун олдида барчани тенглигига эришиш лозим. Шундагина содир этилган жиноятлар бўйича

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони URL: <https://lex.uz/docs/5841063> (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 20.05.2022).

жазо муқаррарлигини таъминлаш мумкин бўлади. Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясининг 7-моддасида “Барча одамлар қонун олдида тенгдир ва ҳеч бир тафовутсиз қонун билан тенг ҳимоя қилиниш ҳуқуқига эгадир” - деб бежизга келтириб ўтилмаган².

Шунинг учун бугунги кунда Республикамизда содир этилаётган жами жиноятларни учдан бир қисмини ташкил қилаётган инсон ҳаёти ва соғлиғига тажовуз қилувчи жиноятлар тенденциясини ҳар доим назорат остида бўлиши, уларнинг кўпайиб боришининг олдини олиш ва бартараф этишга қаратилган кескин чоралар кўрилиши лозим.

Жиноят процессида гумон қилинувчининг мақомини ўрганишдан олдин, албатта “гумон қилинувчи” атамасининг маъносини таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ. Француз олими Рене Декарт айтганидек: “сўзнинг моҳиятини аниқлаштириш дунёни унинг ярим чалкашликларидан холос этади”³. Жиноят процессида гумон қилиш алоҳида функция сифатида шаклланмаган. Процессуалист олим З.Д.Еникеев фикрига кўра, жиноят иши кўзғатиш билан бир вақтда жинойи таъқиб функцияси бошланади⁴. Гумон қилишга нисбатан жинойи таъқибни амалга оширишнинг дастлабки босқичи сифатида қаралади. Бу эса терговнинг дастлабки босқичларида гумон қилинувчи каби субъектнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ. Н.Н.Хайдаровнинг фикрига кўра, агар гумон тергов ҳаракатларини ёки тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш натижасида қўлга киритилган фактик маълумотлар томонидан тасдиқланадиган бўлса, суриштирувчи, терговчи, прокурор шахсни жиноят содир этганликда гумон қилиши мумкин⁵. Худди шунга ўхшаш фикрни, яъни шахснинг содир этилган жиноятга дахлдорлигини кўрсатувчи фактик маълумотлар гумон учун асос бўлиши ҳақидаги фикрни бошқа адабиётларда ҳам кўришимиз мумкин⁶. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида кўрсатилишича “гумон” – арабча “фикр, фараз, шубҳа” сўзларидан олинган бўлиб⁷, бирор нарсанинг ҳаққонийлигига, тўғрилигига ишонмаслик, шубҳа каби маъноларни беради. Жиноят-процессуал кодексимизда эса гумон тушунчасига таъриф берилмаган. Гумон айбловдан фарқли равишда шахснинг содир этилган жиноятга дахлдорлигидан дарак берувчи далиллар мажмуига асосланади. Суриштирувчи ёки терговчи шахсни айбланувчи тариқасида жалб қилишдан олдин далиллар мажмуининг етарли эканлигига ишонч ҳосил қилиши лозим бўлади.

Илмий таҳлил диалектикаси гумонланувчи ва айбланувчи мақомларини эволюцион, тарихий жиҳатдан ўрганилишини талаб этади. Диалектиканинг ушбу талаби тадқиқотнинг тарихий-генетик усулларида амалга оширилиши лозим. Бунда қуйидагиларни аниқлаш лозим:

- a) ушбу мақомлар қандай вужудга келган (келиб чиқишининг тарихи);
- b) жинойи суд юритувида гумонланувчи ва айбланувчи мақомлари ўзини ривожланишида қандай катта босқичлардан (даврлардан) ўтган;
- c) Ўзбекистон Республикасининг амалдаги жинойи иш суд юритувида гумонланувчи ва айбланувчи мақомларини қандай тавсифлаш мумкин .

Бунда ушбу мақомларнинг ҳозирги мавқеини “абадий” ва “табиий” сифатида абсолютлаштиришга йўл қўйилмаслиги лозим. Бир қарашдан, қўйилган масалалар ечилмайдиганга ўхшайди, чунки, биринчидан, жинойи суд юритувда гумонланувчи ва айбланувчи мақомлари ривожланишининг тизимлаштирилган илмий баёни мавжуд эмас.

² Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. <http://constitution.uz/uz/pages/humanrights>

³ Калинин В.В. Сравнительный анализ регулирования задержания подозреваемого и самого понятия «Подозреваемый» в РФ и в иностранных государствах. https://elibrary.ru/download/elibrary_32515633_29146096.pdf

⁴ Барабаш А.С. Метод российского уголовного процесса / А.С. Барабаш, А.А. Брестер. - Санкт-Петербург : Юридический центр-Пресс, 2013. - 218 с. - ISBN 978-5-94201-660-9. - URL: <https://ibooks.ru/bookshelf/350684/reading>

⁵ Хайдаров Н.Н. Подозреваемый в уголовном процессе. Дисс..кан..юр.наук. Т.:2000. Б.31. <http://diss.natlib.uz>

⁶ Пантелев И.А. Проблемы совершенствования института подозрения в уголовном процессе России : Дис. ... канд. юрид. наук: Екатеринбург, 2000 . С.7. <http://www.dslib.net/kriminal-process/problemy-sovshenstvovaniya-institut-podozreniya-v-ugolovnom-processe-rossii.html>

⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида. – 524 б. https://n.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/Ozbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%20G.pdf

Ишни судга қадар юритишнинг тарихий шакллари содда таърифни эмас, балки ушбу шакллар жиной иш юритуви иштирокчиларининг мақомлари ривожланишида қай тарзда акс этирилганлигини инобатга олсак, бу жиҳатдан тарихийлик бой эмас. Умуман олганида - мақомлар эволюциясини муаммоси мустақил сифатида ажратилган эмас.

Иккинчидан, умумий қоидага асосан, жиной процесс иштирокчиларининг процессуал мавқеини шаклланиши ва ривожланишини жиной процесснинг муайян турлари (шакллари) билан боғлайдилар⁸. Масалан, В. К. Случевский фикрича, "... жиной процесснинг бутун тарихи унинг учта асосий шаклидан иборат: айблов, тергов ва тергов-айблов процесслар"⁹. Кейинчалик ушбу фикр тегишли ривожланишини олган. А. В. Смирнов "...беллашув, қидирув ва аралаш жараёнларни" ажратиш лозимлигини таъкидлаган. Муаллиф томонидан беллашув процессининг айблов ва даъво турлари¹⁰, шунингдек қидирув процессининг турлари - тергов, жиной жазолаш, суд буйруғи, ва ҳоказоларга ажратилган¹¹.

Жиной суд тузилишига таяниб, биз, гумонланувчи ва айбланувчининг процессуал мавқеи шаклланиш ва ривожланиш жараёнини унинг эволюцион босқичлари бўйича тадқиқ қилиш мақсадга мувофиқ бўлади деб ўйлаймиз. Бундай даврлаштиришни қандайдир ҳуқуқий актга боғлаган ҳолда баён этиш ўринли деб ҳисоблаймиз.

Инсон ҳуқуқлари назарияси ва тарихидан маълумки, шахсларга нисбатан турли таҳдидлар, шунингдек ҳукмрон шахслар томонидан уларга қатъий қаршилик кўрсатишга интилишлар инсон ҳуқуқларининг вужудга келишига ва кейинчалик унинг ривожланиб боришига асосий сабаб бўлган.

Инсон ҳаёти минг йиллар давомида хавф-хатарларга дучор бўлган, кадр-қиммати поймол қилинган. Унга жавобан табиий равишда одамларнинг тенглиги, уларни камситиш, шафқатсизлик, зўравонликлардан ҳимоя қилишнинг инсонпарварлик ғоялари туғилган ҳамда қарор топган ва ҳ.к¹².

Инсон ҳуқуқларининг илк бор норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда мустақамланиши миллий хартиялар, декларациялар, конституциявий нормалар шаклида амалга оширилган. 1789 йилдаги Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари француз Декларацияси жуда таъсирчан қонунчилик ҳужжати бўлиб, шахс ҳуқуқ ва эркинликларининг эътироф этилиши ва ҳимоясининг муҳим белгиси бўлган.

Француз Декларацияси билан бир қаторда, тарихда инсон ва фуқаро ҳуқуқларини ўзида кенг ифода этган Хабеас корпус Акти, АҚШ Мустақиллик декларацияси, АҚШ Конституцияси ва Ҳуқуқлар тўғрисидаги Билль ҳамда бошқа бир қатор ҳужжатларни келтириш мумкин.

1945 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилотини тузишнинг асосий мақсадларидан бири ҳам бевосита инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликлари, унинг ирқи, жинси, тили ва эътиқодидан қатъи назар ҳамма учун бир хилда ҳурмат қилинишини рағбатлантириш ва ривожлантириш бўлган

(БМТ Низомининг 1-м).

⁸ Лубин А. Ф., Миловидова М. А., Гончан Ю. А. Функция доказывания в уголовном процессе: стадии эволюции // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. 2014. № 1 (25). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/funktsiya-dokazyvaniya-v-ugolovnom-protsesse-stadii-evolyutsii> (дата обращения: 06.07.2022).

⁹ Случевский В. К. Учебник русского уголовного процесса. Введение. Часть 1: Судостроительство / под ред. и с пред. В. А. Томсинова. М.: Зерцало, 2008. С. 40.

¹⁰ Смирнов А. В. Исторические формы уголовного процесса. Учебное пособие. СПб.: ГИЭУ, 2002. С. 7. Заметим, что еще И. Я. Фойницкий указывал на то, что обвинение есть своего рода уголовный иск. См. об этом: *Фойницкий И. Я.* Курс уголовного судопроизводства: В 2 т. СПб., 1996. Т. II. С. 4. Эта идея нашла отражение и в работах последних лет. См., например:

¹¹ Смирнов А. В. Уголовный процесс: учебник / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский; под общ. ред. проф. А. В. Смирнова. 4-е изд., перераб. и доп. М.: КНОРУС, 2008. С. 46-58.

¹² Инсон ҳуқуқлари умумий назарияси / Масъул муҳаррир: юридик фанлар доктори, профессор А.Х. Саидов. – Тошкент: ИИВ Академияси, 2012. – Б. 18–19.

1948 йилнинг 10 декабрида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси томонидан тарихий аҳамиятга эга бўлган муҳим ҳужжат – Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси эълон қилинди. Кейинчалик БМТ бошчилигида инсон ҳуқуқларига бағишланган ўнлаб бошқа бир қатор ҳужжатлар қабул қилинди. Улар қаторида Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги (унга 1966 йилдаги тегишли факультатив протоколни ҳам қўшиб) ҳамда Ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактлар алоҳида аҳамиятига эга.

Эндиликда аксарият мамлакатларнинг конституциявий қонунчилигидан инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги асосий халқаро ҳужжатларга мос келадиган инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари рўйхати жой олган¹³.

Жаҳонда халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган нормаларининг устуворлиги қатор қонун ҳужжатларида мустақамлаб қўйилган. Жумладан, инсон ҳуқуқларига доир 400 дан ортиқ халқаро ҳужжатлар мавжуд. Бу халқаро ҳужжатларда инсон ҳуқуқларига оид жаҳон андозалари белгилаб қўйилган ва уларнинг миллий қонунлардан устуворлиги тамойиллари давлатлар томонидан тан олинган. Ушбу ҳужжатларда шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари марказий ўринни эгаллайди. Жумладан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 8-моддасида “Ҳар бир инсон унга конституция ёки қонун орқали берилган асосий ҳуқуқлари бузилган ҳолларда нуфузли миллий судлар томонидан бу ҳуқуқларнинг самарали тикланиши ҳуқуқига эга”¹⁴, деб белгиланган.

Инсон ҳуқуқлари тарихи нуқтаи назаридан, хусусан, инглиз Эркинликнинг буюк хартияси (1215 й.), Ҳуқуқлар тўғрисида петиция (1628 й.) Хабеас корпус Акт (1679 й.), Ҳуқуқлар декларацияси (1688 й.), Ҳуқуқлар тўғрисидаги Билль (1689 й.), Виргиния ҳуқуқлари тўғрисида Америка декларацияси (1776 йил 12 июнь), АҚШ Мустақиллик декларацияси (1776 йил 4 июнь), АҚШ Конституцияси (1787 й.), Ҳуқуқлар тўғрисидаги Билль (1789–1791 й.), Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари тўғрисида француз декларацияси (1789 й.), Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси (1948 й.) ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги кейинги халқаро пактларнинг мазмунан бир-бири билан боғлиқлиги, муайян мантиқий изчиллиги, ворисийлиги ҳамда ривожланиш даврлари ҳақида алоҳида таъкидламоқ жоиз¹⁵.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, инсон ҳуқуқлари масалалари буюк аждодимиз Соҳибқирон Амир Темур ғояларида асосий ўринни эгаллаган. «Темур тузуклари» инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг асосий кафолати, миллий-маънавий қадриятларимиз инсон ҳаёти, шаънини кафолатловчи асосий норматив-ҳуқуқий ҳужжатдир.

Темур тузукларига кўра: “Агар доруғалар ва ҳокимлар халққа жабр-зулм қилиб, уларни хароб қилган бўлсалар, қилган ишларига лойиқ жазо берилсин. Агар бирор кимсанинг гуноҳи исботлангандан сўнг ундан жарима олсалар, бошқа яна дарра билан урмасинлар. Агар дарра уриш билан жазоласалар, ундан жарима олмасинлар”¹⁶. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияда эса: “Ҳеч ким, содир этилган вақтда миллий қонунлар ёки халқаро ҳуқуқларга кўра жиноят деб топилмаган хатти-ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги учун жазога ҳукм қилиниши мумкин эмас. Шунингдек, жиноят содир этилган вақтда қўлланиши мумкин бўлган жазога нисбатан оғирроқ жазо берилиши мумкин эмас”¹⁷ дейилган.

Испан элчиси Клавихонинг Амир Темур ҳузурига ташрифи тўғрисидаги кундалигида ёзилишича, Темур топшириқ берганда ўз вақтида бажармаган раҳбарлар ва уларнинг камчилиги ҳақида ахборот берувчи шахслар бўлган. Шунингдек, Амир Темур томонидан

¹³ Ўша манба. – Б. 19–20.

¹⁴ Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг Резолюция 217 А (III) билан 1948 йил 10 декабрда қабул ва эълон қилинган.

¹⁵ Инсон ҳуқуқлари умумий назарияси / Масъул муҳаррир: юридик фанлар доктори, профессор А.Х. Саидов... – Б. 24.

¹⁶ Темур тузуклари / Форсчадан Алихон Соғуний ва Ҳабибулло Кароматов таржимаси; ЎзФА мухбир аъзоси, тарих фанлари доктори, профессор Б.Ахмедов таҳрири остида. – Тошкент: Гафур Гулом, 1991.

¹⁷ Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг Резолюция 217 А (III) билан 1948 йил 10 декабрда қабул ва эълон қилинган.

фуқаро мурожаатлари билан ишламаган раҳбарларнинг шахсан кўпчилик ичида жазолангани Клавихо томонидан кичик эпизод сифатида қайд этилган. Мана шу мисолнинг ўзи, Амир Темур инсон ҳуқуқлари бузилишига йўл қўйганларга нисбатан қатъиятли бўлганини англатади.

«Тузуқлар»да жиноят ва жиноят-процессуал ҳуқуқига доир муносабатлар, хусусан жиноятларга жазо бериш, ҳар бир шахарда адолат уйлари, қозихона-дорул аморат ташкил қилиш, қози аскар, аҳдос ва раият қозилари, уларни тайинлаш, ёлғон гувоҳлик учун жазо тайинлаш каби масалалар ҳам акс этган¹⁸.

Инсон ҳуқуқларининг такомиллашувида ислом дини ҳам муҳим роль ўйнайди. Маълумки, ислом динининг муқаддас китоби ҳисобланмиш Қуръони каримда жиноят ва жазога оид оятлар мавжуд. Барча даврларда, ҳамма давлатларда ёмон ниятли фосиқ одамлар мавжуд бўлган. Жамиятдаги барқарорликни сақлаб қолиш мақсадида, ёмон ниятли кимсаларнинг ўйлаб топган уйдирмалари бирор-бир покиза аёлни бадном қилиш ниятида бўлса, бу қилмиш тухмат сифатида белгиланиб, уларга нисбатан аниқ белгилаб берилган жазо чораларини қўллаш ҳам Қуръони Каримда кўрсатилган. “Ифбатли аёлларни (зинокор деб) ҳақоратлаган, сўнгра (бу даъволарига) тўртта гувоҳ келтира олмаган кимсаларни саксон даррадан урингиз ва абадул-абад уларнинг гувоҳликларини қабул қилмангиз! Ана ўшалар фосиқ кишилардир” (Нур, 4).

Бу ояти каримада инсон кадр-қиммати ва шаънининг нақадар устун эканлиги баён этилган. Ҳаттоки, ўша номақбул ишни бир киши кўрган тақдирда ҳам, зинокорларнинг айбини бўйнига қўйиш жуда мушкул иш. Чунки бир кишининг кўрсатмаси бирор-бир кишини зинокор деб ҳисоблаш учун асос бўла олмайди. Бу ҳолат Ислום шариатидаги айбсизлик презумпцияси деб баҳоланса, муболаға бўлмайди¹⁹.

Бу борада буюк Хитой файласуфи Конфуцийнинг, “Инсонни севиш сув ва оловдан ҳам муҳимдир, чунки мен сув ва олов одамларни ҳалок этганига кўп гувоҳ бўлганман. Бирок инсонни ардоқлаганларнинг ҳалокатга учраганини сира кўрмаганман”²⁰, деган. Немис файласуфи Лихтенбергнинг, “Бировни қоралашдан олдин доимо уни оқлаш имкони бор-йўқлигини ўйлаш керак”²¹, деган ҳамда немис файласуфи Гётенинг “Яшашга ва эркинликка ҳар куни улар учун курашувчи одамгина лойиқдир”²², деган фикрлари таҳсинга сазовордир.

Юртимиз ҳудудлари Чор Россияси томонидан босиб олингандан сўнг суд соҳасида бир қанча қонуний актлар қабул қилинган бўлса-да, аксарият ҳолатларда жиноят содир этган шахсни жавобгарликка тортиш ёки ундан озод этиш масалалари қозилик ва бийлик судлар томонидан шариат ва одат нормалари асосида амалга оширилган²³.

Фақатгина 1917 йил октябрь тўнтаришидан кейин Ўзбекистонда жиноят ва жиноят-процессуал ҳуқуқи, айрим маҳаллий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда, аммо ягона қолипда – собиқ Иттифоқ жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги асосида ривожланган. 1922 йилда РСФСР ЖПК қабул қилингандан кейин ушбу Кодекс иттифоқдош республикалар билан бир қаторда мамлакатимиз ҳудудида ҳам амал қила бошлаган. 1926 йилнинг 16 июнида Ўзбекистон ССРнинг биринчи ЖПК қабул қилинган ва шу йилнинг 1 июлидан амалга киритилган. Шу санадан эътиборан, 1922 йилдаги РСФСР ЖПКнинг Ўзбекистонда амал қилиши тўхтатилган²⁴.

¹⁸ Қаранг: *Зиёдулла Муқимов*. Амир Темур тузуқлари (тарихий-ҳуқуқий тадқиқот). Тўлдирилган 2-нашри. – Самарқанд: СамДУ, 2008. – Б. 56.

¹⁹ Қаранг: *Ҳакимова Н.* Қуръони каримдаги жиноят ва жазога оид оятлар. – <http://quran.uz/qurani-karim/quran-ilmi/1131-maqola.html>

²⁰ Ҳақиқат манзаралари. 96 мумтоз файласуф / Тақдирлар, ҳикматлар, афоризмлар. – Т.: Янги аср авлоди, 2013. – 36 б.

²¹ Ўша манба. – 35 б.

²² Ўша манба. – 37 б.

²³ Қаранг: *Абдумажидов Г.* Развитие законодательства о расследовании преступлений. – Ташкент: Фан, 1974. – С. 8.

²⁴ Қаранг: *Муродов Б. Б.* Жиноят ишлари тугатиш институтини такомиллаштириш: Юрид. фан. д-ри (DSc) ... дис. – Тошкент: ИИВ Академияси, 2018. – Б. 33.

РСФСРда 1923 йил 15 февралда амалда бўлган Кодексга мазмун жиҳатидан жуда ҳам яқин бўлган янги таҳрирдаги Жиноят-процессуал кодекси қабул қилинган²⁵. Туркистон АССР, Бухоро ва Хоразм ХСРларида мазкур қонун тан олинган ва деярли ўзгартиришсиз жорий қилинган²⁶. РСФСРнинг иккинчи Жиноят-процессуал кодексида шахс ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатлари ва уларнинг чекланиш ҳолатлари биринчи кодексга жуда яқин бўлган.

1924 йилда Советлар давлатида давлат чегараларини ўзгартириш сиёсати натижасида Ўзбекистон ССР ташкил топган ва Ўзбекистон ССР Революцион Кўмитасининг 1924 йил 27 ноябрдаги қарори билан ҳудудда аввалги Жиноят-процессуал кодекслар амал қилиши давом эттирилган²⁷.

1926 йил 16 июнда Ўзбекистон ССРнинг дастлабки Жиноят-процессуал кодекси қабул қилинган ва ўша вақтда амалда бўлган РСФСР Жиноят-процессуал кодексининг таъсири ва Бухоро ХСР ҳамда Хоразм ХСРларнинг Жиноят-процессуал кодекслари бекор қилинган²⁸.

Мазкур ЖПК РСФСРнинг аввалги Жиноят-процессуал кодекслари асосида ишлаб чиқилганлиги сабабли, уларда шахс ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатлари ва уларнинг чекланиш ҳолатлари деярли бир хил бўлган²⁹.

Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари концепциясининг вужудга келиши ва ривожланиши давлат мустақиллигининг қўлга киритилиши билан бевосита боғлиқдир. Бунда инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг умумэтироф этилган халқаро андозалари соҳасини объектив таҳлил этиш ҳамда уларни миллий қонунчиликка имплементация қилишнинг аниқ имконияти пайдо бўлди.

Халқаро ҳужжатларда инсон ҳуқуқларига оид жаҳон андозалари белгилаб қўйилган ва уларнинг миллий қонунлардан устуворлиги тамойиллари давлатлар томонидан тан олинган³⁰. 1992 йил 8 декабрь куни мустақил Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қабул қилиниши мамлакатимизда шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашда энг муҳим ҳуқуқий асос бўлди. Юртимизда халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган қоидалари устунлиги конституциявий асосда белгилаб қўйилган³¹.

Тадқиқот иши юзасидан амалга оширилган таҳлил натижасига кўра шуни қайд этиш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида назарда тутилган асосий тамойиллар ўз ифодасини топган.

Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларини таъминлаш ва ҳимоя қилиш борасида ўзига хос миллий тизим яратилиб, бу масалада махсус миллий институтлар ташкил этилди. Декларация асосида қабул қилинган халқаро конвенцияларни ратификация қилиш орқали Ўзбекистон жаҳон ҳамжамияти томонидан инсон ҳуқуқлари соҳасида умумэтироф этилган тамойилларга садоқатли эканини яққол намоён этди³².

Ўзбекистон инсон ҳуқуқлари бўйича 60 дан ортиқ халқаро шартномаларни, шу жумладан, ЕХҲТ шартномаларини имзолаган. Шунингдек, БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича олтита

²⁵ <http://ru.wikisource.org/wiki>

²⁶ Абдумажидов Г. Развитие законодательства о расследовании преступлений... – С. 31–32.

²⁷ Қўшаев Н. М. Жиноят ишида айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш муаммолари: Юрид. фан. номз. ... дис. – Тошкент, 2010. – Б. 43.

²⁸ Уголовно-процессуальный кодекс Узбекской ССР (издание 3-е). – Самарканд, 1927. – С. 4.

²⁹ Чўтбаев М. Р. Дастлабки терговда гумон қилинувчи ва айбланувчининг ҳуқуқларини чеклаш чегараларини белгилаш муаммолари: монография. – Тошкент: ИИВ Академияси, 2014. – Б. 34–35.

³⁰ Иноғомжонова З. Инсон ҳуқуқ ва эркинликлари суд ҳимоясида // Тошкент давлат юридик институти ахборотномаси. – 2006. – № 5. – Б. 85.

³¹ Саидов А. Инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари олий кадрият // Ҳуқуқ ва бурч. – 2008. – № 5. – Б. 10.

³² Ходжаев И. Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон декларацияси 70 йиллиги. – <http://uzlider.uz>. (23.05.2018 й.)

шартномавий органларида иштирок этиб, уларга 20 дан ортиқ миллий маърузалар тақдим қилган³³.

Мамлакатимизда ратификация қилинган инсон ҳуқуқлари бўйича 70 дан ортиқ асосий ҳужжатлар, БМТнинг ушбу соҳадаги 10 та асосий халқаро шартномаларининг қоидалари бугунги кунда Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ҳамда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг самарали таъминлашга қаратилган миллий қонунчилигида ўз аксини топган.

Ўзбекистон Республикасида миллий қонунчилик ва ҳуқуқни қўллаш амалиётига халқаро стандартларни тизимли ва босқичма-босқич имплементация қилишнинг ўз модели, инсоннинг конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя этилиши мониторинги миллий тизими шакллантирилган³⁴.

Инсон ҳуқуқ ва эркинликлари мазмуни ва қўлами йилдан-йилга бойиб, ҳозирга келиб айрим олимларнинг эътирофи этишича³⁵ бешинчи авлод ҳуқуқлари юзага келди.

Мустақиллик йилларида мамлакатимиз парламенти томонидан инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга оид 20 та кодекс ва 500 дан ортиқ қонунлар қабул қилинди. Мазкур қонунларни қабул қилиш ва ҳаётга татбиқ этиш билан бирга, бу борада мавжуд муаммоларни таҳлил қилиш, шунингдек ривожланган давлатлар тажрибаларини ўрганиш натижалари юзасидан амалдаги қонунчилик босқичма-босқич такомиллаштирилиб борилди. Зотан, ҳар қандай демократик давлат ўз фуқароларининг ҳуқуқ ва эркинликларини конституция ва қонунларда расмий равишда белгилаб беради ҳамда унинг механизмини иқтисодий жиҳатдан таъминлайди ва қафолатлайди. Аслида, демократик режим хусусиятларининг энг муҳим жиҳати ҳам мана шу тамойилда намоён бўлади.

Жиноят процессида шахснинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш мақсадида, суд-ҳуқуқ соҳасида амалга оширилган бундай ислоҳотларни шартли равишда қуйидаги босқичларга бўлиш мумкин:

Биринчи босқич, 1991-2000 йилларни ўз ичига олиб, Жиноят ва Жиноят-процессуал кодекслари лойиҳаларини тайёрлаш, қабул қилиш, шунингдек уларни амалиётга татбиқ этиш жараёнида юзага келган дастлабки муаммоларни бартараф этиш чоралари кўрилди. Ушбу босқичда, судни жазолаш сифатидаги органдан, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилишга хизмат қиладиган мустақил давлат институтига айлантириш мақсадида тегишли қонунлар қабул қилинди.

Жиноят процессида фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича институтлар фаолияти йўлга қўйилди. Суд жараёнида айблов ва ҳимоя тенглигини таъминлашнинг ҳуқуқий механизмлари яратилди.

Иккинчи босқич, 2001-2010 йилларни ўз ичига олиб, фаол демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилиш, қонунчилик ва суд-ҳуқуқ тизимини изчил ислоҳ қилиш даври бўлди. 2008 йил 1 январидан бошлаб мамлакатда ўлим жазоси бекор қилинди, унинг ўрнига умрбод ва узоқ муддатли озодликдан маҳрум қилиш жазо тури жорий этилди. 2008 йил

1 январдан бошлаб, шахсни қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқи прокуратурадан судларга ўтказилди. Прокуратура фаолияти ислоҳ қилинди, яъни у олдингидек, жазолаш кууроли эмас, балки қонунларнинг қатъий ижро этилишини, мамлакатимизда демократик ислоҳотларнинг изчил

³³ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашнинг № 5/1 резолюцияси иловаси 15 а) бандига кўра тақдим қилинган Миллий маъруза, Ўзбекистон, 2008 йил 1–15 декабрь, A/HRC/WG.6/3/UZB/1, 19-банд.

³⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 майдаги «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қабул қилинганнинг 70 йиллигига бағишланган тадбирлар дастури тўғрисида»ги фармони. – <https://lex.uz>.

³⁵ *Исмаилов Б. И.* Становление современной системы международно-правовой защиты прав человека. – Ташкент: Республиканский центр повышения квалификации юристов Министерства юстиции Республики Узбекистан, 2012. – С.70.

ривожланишини, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоя қилинишини таъминлайдиган органга айлантириш чоралари кўрилди. Судга қадар иш юритиш босқичида суд назоратини кучайтириш ҳамда адвокатура институтини такомиллаштириш мақсадида жиноят ва жиноят-процессуал қонунчиликка ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди.

Учинчи босқич, 2011-2016 йилларни ўз ичига олиб, суд ҳокимияти мустақиллигини кучайтириш ва судлов жараёнини сифат жиҳатидан янги поғонага кўтаришга алоҳида эътибор қаратилди. Судлар жиноят ишини кўзғатиш ҳуқуқига эга субъектлар доирасидан чиқарилди. Айбланувчини лавозимидан четлаштириш, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш ҳақидаги илтимосномаларни кўриб чиқиш судлар ваколатига ўтказилди. Бу эса суд назоратини кучайтириш, жиноят процессида «Хабеас корпус» институтини қўллаш соҳасини янада кенгайтириш имконини берди.

Айблов ҳулосасини ўқиб эшиттириш мажбурияти фақат прокурор зиммасига юклатилди ва судлар ваколатидан жиной иш кўзғатиш ваколати чиқарилди. Ушбу ўзгартириш суднинг мустақиллиги, холислиги ва беғаразлигини таъминлашга, жиноят процессида тортишув принципини кучайтиришга хизмат қилди.

Тўртинчи босқич, 2016 йил сентябрь ойдан, яъни Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг давлат раҳбари сифатида фаолиятини бошлаган вақтдан буёнги даврни ўз ичига олади.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг қабул қилиниши, жамиятнинг барча жабҳалари сингари суд-ҳуқуқ ислохотларини, шу жумладан ишни судга қадар юритишда шахснинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашни такомиллаштириш борасида муҳим ҳуқуқий асос бўлди. Мазкур ҳужжатда, қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишга йўналтирилган суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш қафолатларини мустаҳкамлаш, маъмурий, жиноят, фуқаролик ва хўжалик қонунчилигини, жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизими самарасини ошириш, суд жараёнида тортишув тамойилини тўлақонли жорий этиш, юридик ёрдам ва ҳуқуқий хизматлар сифатини тубдан яхшилаш масалалари белгилаб қўйилди.

Ушбу вазифаларнинг ижросини таъминлаш мақсадида, «Хабеас корпус» институтини қўллаш соҳаси кенгайтирилди; тергов устидан суд назорати кучайтирилди; адвокат ваколатлари тергов ва суд жараёнларининг барча босқичида кенгайтирилди; суд, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат идоралари фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш қафолатларини таъминлаш борасида жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги такомиллаштирилди.

Судларнинг прокуратурадан мустақил, эркин фаолият олиб боришларини таъминлаш борасида қўйилган дастлабки қадамлар ўзининг натижасини бераётганини, сўнги уч йил вақт мобайнида оқланган шахслар мисолида ҳам кўриш мумкин. Ўтган 3 йилда 1 минг 989 нафар, 2019 йилнинг ўзида 859 нафар фуқарога нисбатан оқлов ҳукми чиқарилди. Шунингдек, 2019 йилда 3 минг 81 нафар шахс суд залидан озод қилинган бўлса, 2 минг 623 нафар фуқарога асосиз қўйилган моддалар айбловдан чиқарилди ва ўзгартирилди³⁶.

Судлар томонидан 2020 йилда 781 нафар, 2021 йилда 932 нафар, 2022 йилда 1010 нафар ҳамда 2023 йилда 1 минг 244 нафар шахс оқланиб, реабилитация қилинди³⁷.

³⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январда Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномаси. – <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020>

³⁷<https://stat.sud.uz/file/2024/31.01/%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%20%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D1%8F%D1%82%202023%20%D0%B9%D0%B8%D0%BB%D0%BB%D0%B8%D0%BA.pdf>

Ҳаётда ўз номини, шаънини, обрўсини оқлагунча йилларини, ёшлигини, саломатлигини, умрини бой берган инсонларнинг тақдири тасаввур қилинса, оқлов ўта муҳим тушунча эканини англаш қийин эмас.

Мазкур янги ислоҳотларнинг дастлабки босқичи Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги «Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-4850-сон Фармони³⁸ қабул қилишдан бошланган эди.

Ушбу фармон билан суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоясини таъминлаш, шунингдек одил судловга эришиш даражасини ошириш суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш соҳасида давлат сиёсатининг асосий устувор йўналишлари этиб белгиланди.

Судлар томонидан жиноят ишларини қўшимча тергов юритишга қайтариш тартибининг бекор қилинганлиги суд ва тергов органларининг ҳақиқатни ва ишни тўғри ҳал қилиш учун аҳамиятга эга бўлган бошқа ҳолатларни аниқлаш, шунингдек, қонуний, асосланган ва адолатли қарор қабул қилиш борасидаги масъулиятини ошириш имконини бермоқда.

Илгари, қўшимча терговга қайтарилган ишлар таҳлили аксарият ҳолларда улар терговнинг тўлиқ эмаслиги ва бир томонламалиги, жиноятнинг нотўғри квалификация қилиниши, айбланувчининг ҳимояланиш ҳуқуқи бузилганлиги, унинг шахси етарли даражада ўрганилмаганлигини³⁹, инкор этиб бўлмайди.

Шу боис ҳам, ўзини оқламаган, жиноят процессида шахснинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини поймол этадиган бу институтнинг тугатилиши, тизимда амалга оширилаётган демократик ислоҳотларга тўлиқ мос келади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 апрелдаги «Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5005-сон Фармони⁴⁰ асосан, ИИВ Тергов бош бошқармаси Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ҳузуридаги Тергов департаментига ўзгартирилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 апрелдаги «Ички ишлар органларининг жиноятларни тергов қилиш соҳасидаги фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2898-сонли қарори, инсон шаъни ва кадр-қиммати камситилиши ҳамда қонуний манфаатлари чекланишига йўл қўймасликка, тергов қилиш жараёнида далилларни тўплаш ва мустаҳкамлашда далиллар мақбуллиги талабларига қатъий риоя қилишга, жиноят процесси иштирокчиларига нисбатан қийноққа солиш, психологик ва жисмоний тазйиқ ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёхуд кадр-қимматни камситувчи муомала турлари каби ноқонуний усулларни қўллашни бартараф этишда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Жумладан, қарор ижроси юзасидан ички ишлар органларида сўроқ жараёнини стенография қилиш, видеокузатув, шунингдек тергов ҳаракатларини аудио- ва видео қайд этиш тизимлари билан жиҳозланган махсус хоналар ташкил этилди. Шунингдек, мазкур қарорга мувофиқ

³⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида. 2016 йил 21 октябрь, ПФ-4850-сон. – <http://www.Lex.uz>.

³⁹ *Миразов Д. М.* Дастлабки терговда контроль ва назорат: тарихий, ташкилий ва процессуал жиҳатлари: монография / Юридик фанлар доктори, профессор Б. Х. Пўлатовнинг умумий таҳририда. – Тошкент: ИИВ Академияси, 2015. – Б. 149.

⁴⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида. 2017 йил 10 апрель, ПФ-5005-сон. – <http://www.Lex.uz>.

процессуал қонунчилик нормаларини бузган ҳолда олинган гувоҳ, жабрланувчи, гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчининг кўрсатувлари, эксперт хулосаси, ашёвий далиллар, аудио ва видеоёзув ҳамда бошқа материаллардан далил сифатида фойдаланиш тақиқланди⁴¹.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 ноябрдаги «Суд-тергов фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатларини кучайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-5268-сонли Фармони⁴², бу борада амалга оширилаётган ишларни янада такомиллаштириш бўйича навбатдаги муҳим босқич бўлди. Мазкур фармон билан процессуал қонунчиликни жиддий бузган ёки ноқонуний услубларни қўллаган ҳолда тўпланган маълумотлардан жиноят ишлари бўйича далил сифатида фойдаланишга йўл қўйилмаслиги белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 12 майдаги «Адвокатура институти самарадорлигини тубдан ошириш ва адвокатларнинг мустақиллигини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5441-сон Фармони⁴³ кўра, адвокат низоларни судгача ҳал қилиш, томонларни яраштириш бўйича чоралар кўриш, шунингдек ҳакамлик судьяси сифатида фаолият юритиш ҳуқуқига эга бўлди. Адвокатлик фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи лицензияни олиш учун адвокатлик тузилмасида мажбурий стажировка ўташ муддати олти ойдан уч ойга қисқартирилди, бунда давлат органлари ва ташкилотларининг юридик хизмати ходимлари ва судья, терговчи ёки прокурор лавозимида камида уч йил фаолият юритган шахслар мажбурий стажировкадан озод этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги «Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3723-сон Қарорига⁴⁴ кўра, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепцияси тасдиқланди.

Мазкур қарорда жиноят қонунчилиги нормаларини унификация қилиш; жиноий жавобгарлик ва жазо тизимини такомиллаштириш; фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликлари, жамият ва давлат манфаатларининг таъсирчан ва ишончли муҳофаза қилинишини таъминлаш; жиноят-процессуал қонунчилиги нормаларини тизимлаштириш ва уйғунлаштириш; жиноят процессида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатларини ишончли таъминлаш механизмларини такомиллаштириш; жиноят процессининг янги шакл ва тартиб-таомилларини киритиш каби масалалар Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари ва вазифалари сифатида белгилаб берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 13 декабрдаги «Конституция ва қонун устуворлигини таъминлаш, бу борада жамоатчилик назоратини кучайтириш ҳамда жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4551-сон Қарорига⁴⁵ асосан, 2020 йил 1 апрелдан бошлаб, шахсни ушлаш, унга процессуал ҳуқуқларини тушунтириш, ҳимоячидан воз кечиш ҳаракатларини мажбурий тарзда видео тасвирга тушириш тартиби жорий этилди; ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимлари зиммасига улар томонидан шахс ушланганидан сўнг унинг ушлангани ва ушлаб турилган

⁴¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман)нинг 2019 йилдаги фаолияти тўғрисида ҳисобот. – <http://ombudsman.uz>.

⁴² Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Суд-тергов фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатларини кучайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. 2017 йил 30 ноябрь, ПФ-5268-сон. – <http://www.Lex.uz>.

⁴³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Адвокатура институти самарадорлигини тубдан ошириш ва адвокатларнинг мустақиллигини кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида. 2018 йил 12 май, ПФ-5441-сон. – <http://www.Lex.uz>.

⁴⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. 2018 йил 14 май, ПҚ-3723-сон. – <http://www.Lex.uz>.

⁴⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. Конституция ва қонун устуворлигини таъминлаш, бу борада жамоатчилик назоратини кучайтириш ҳамда жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида. 2019 йил 13 декабрь, ПҚ-4551-сон. – <http://www.Lex.uz>.

жойи тўғрисида унинг оила аъзоларидан бирини, улар бўлмаган тақдирда эса, бошқа қариндошларини ёки яқин кишиларини дарҳол хабардор қилиш бўйича мажбурият юкланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 августдаги «Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6041-сон Фармони⁴⁶ кўра, терговга қадар текширув, суриштирув ва дастлабки тергов органлари ходимлари томонидан шахсни ғайриқонуний ҳаракатлар содир этишга ундаш ва бундай ундаш оқибатида содир этилган жиноят учун уни айблаш; шахсни жиноят ишида гумон қилинувчи ёки айбланувчи сифатида жалб қилиш учун асослар мавжуд бўлган ҳолларда уни гувоҳ тариқасида сўроқ қилиш, шунингдек, унга гумон қилинувчи ёки айбланувчининг процессуал ҳуқуқлари тушунтирилганига қадар ундан бирон-бир ёзма ёки оғзаки кўрсатувлар олиш; ушланган гумон қилинувчи ёки айбланувчининг яқин қариндошларини процесс иштирокчиси сифатида жалб қилиш учун асослар мавжуд бўлмаган ҳолларда уларни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга чақириш ва сўроқ қилиш; суриштирув ва дастлабки тергов органлари ходимлари томонидан мазмунан кўриб чиқиш учун судга юборилган жиноят иши доирасида судланувчи, жабрланувчи, гувоҳ, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ва бошқа суд процесси иштирокчиларини ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга чақириш ёки сўроқ қилиш кабилар тақиқланди.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки амалдаги қонунчилигимизда гумон қилинувчи жиноят процессининг мустақил иштирокчиси сифатида жиноят ишини юритиш жараёнида иштирок этади ва унинг бу иштироки аниқ вақт билан чегараланмаган. Жиноят ишида айбланувчи тариқасида иштирок этиш учун жалб қилиш билан шахсга нисбатан вужудга келадиган салбий оқибатлар жиноят учун жавобгарликни англамайди. Улар эҳтиёт шартдан, айбланувчининг ҳақиқий иштирокини таъминлаш учун амалга оширилади. Англо-саксон ҳуқуқ тизимига кирувчи давлатларда гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчилар мақомини аниқлаштириш юзасидан алоҳида қарор расмийлаштириш шарт эмас.

⁴⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида. 2020 йил 10 август, ПФ-6041-сон. – <http://www.Lex.uz>.